

ΕΠΙΛΟΓΕΣ ΚΑΙ ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ ΤΗΣ «ΣΤΙΓΜΗΣ ΤΗΣ ΜΕΤΑΠΟΛΙΤΕΥΣΗΣ»

Έχοντας ακούσει όσα ειπώθηκαν στο πολύ ενδιαφέρον Συνέδριο, αλλά και με βάση τη δική μου έρευνα για τη συγγραφή του βιβλίου μου «Το εκκρεμές της Μεταπολίτευσης», θα ήθελα, εν είδει συμπερασμάτων, να εστιάσω σε τρία ειδικότερα θέματα. Πρώτον, στις βασικές επιλογές που έγιναν κατά τη «στιγμή της Μεταπολίτευσης», δηλαδή στο στάδιο της μετάβασης από τη δικτατορία στη δημοκρατία (Ιούλιος 1974-Αύγουστος 1975), και σφράγισαν σε μεγάλο βαθμό τις εξελίξεις στα υπόλοιπα 49 χρόνια της πολιτικής-πολιτειακής περιόδου που επίσης ονομάζουμε «Μεταπολίτευση» (1975 ως σήμερα). Δεύτερον, σε ορισμένα βασικά, από θεσμική και πολιτική άποψη, χαρακτηριστικά της υπό συζήτηση περιόδου. Και τρίτον, σε κάποιες ειδικότερες παρατηρήσεις για το Σύνταγμα της Μεταπολίτευσης, τη μορφή που του δόθηκε στην αρχική φάση και εκείνη που διαμορφώθηκε στη συνέχεια.

I

Σε σχέση με τις βασικές επιλογές κατά την περίοδο της μετάβασης, το πρώτο που πρέπει να ειπωθεί είναι ότι αυτές πιστώνονται σχεδόν αποκλειστικά σε ένα πρόσωπο, το οποίο, με βάση τον ρόλο που κλήθηκε να παίξει και τον τρόπο με τον οποίο τον έφερε σε πέρας, είναι δίκαιο να αποκληθεί θεμελιωτής της λεγόμενης «Τρίτης Ελληνικής Δημοκρατίας»: Πρόκειται φυσικά για τον Κωνσταντίνο Καραμανλή. Ο αυτό-εξόριστος στο Παρίσι πρώην Πρωθυπουργός δεν ήταν η αυτόματη, ούτε καν η πρώτη, επιλογή για τη θέση του μεταβατικού Πρωθυπουργού μετά την άτακτη εγκατάλειψη της εξουσίας από τη χούντα λόγω των γεγονότων της Κύπρου. Από τη στιγμή, όμως, που επελέγη, κατόπιν της επιμονής του Ευάγγελου Αβέρωφ, αλλά και της αναγνώρισης της πρωτοκαθεδρίας του –«είναι ο πλέον ενδεδειγμένος»– από τον ίδιο τον φυσικό υποψήφιο, τον

Κώστας Μποτόπουλος
Διδάκτωρ Συνταγματικού
Δικαίου,
πρώην Ευρωβουλευτής

τελευταίο πριν από την έναρξη της δικτατορίας νόμιμο Πρωθυπουργό Παναγιώτη Κανελλόπουλο, ο Καραμανλής πήρε, κυριολεκτικά από την πρώτη στιγμή –ορκίστηκε στις 4.10 το βράδυ αμέσως μετά την άφιξή του στην Αθήνα με το αεροπλάνο του Γάλλου Προέδρου Ζισκάρ ντ' Εστέν– και κράτησε, για όλη την «περίοδο της μετάβασης», τα ντάνια στα χέρια του. Μπορεί συνεπώς να θεωρηθεί ότι, σε όχι ασήμαντο βαθμό, η πορεία της Μεταπολίτευσης κρίθηκε στις 23 Ιουλίου 1974, κατά την άτυπη όσο και εξαιρετικά κρίσιμη σύσκεψη των «4+8»: τεσσάρων εν υπηρεσία στρατιωτικών (Γκιζίκης, διορισμένος Πρόεδρος της Δημοκρατίας από το δικτατορικό καθεστώς, Μπονάνος – Γαλατσάνος – Αραπάκης, αρχηγοί των τριών σωμάτων των ενόπλων δυνάμεων) και οκτώ εκπροσώπων της «παλαιάς πολιτικής τάξης» (Κανελλόπουλος, Γεώργιος Μαύρος, Αβέρωφ, Στέφανος Στεφανόπουλος, Πέτρος Γαρουφαλιάς, Σπύρος Μαρκεζίνης, Γεώργιος Αθανασιάδης-Νόβας, Ξενοφών Ζολώτας).

Τέσσερις ήταν οι αφετηριακές όσο και θεμελιακές πολιτικές επιλογές του μεταβατικού και στη συνέχεια εκλεγμένου πρώτου Πρωθυπουργού της Μεταπολίτευσης: η αποφυγή ανοιχτής σύγκρουσης και πλήρους ρήξης με το απερχόμενο δικτατορικό καθεστώς· το άμεσο και πλήρες άνοιγμα του πολιτικού παιχνιδιού ενόψει συγκρότησης ενός νέου κομματικού συστήματος· η αλλαγή όχι απλώς Συντάγματος αλλά πολιτεύματος· η εξαρχής σκοπούμενη, αλλά σε δεύτερο χρόνο εκδηλωμένη και, στο τέλος της κυβερνητικής θητείας, υλοποιηθείσα συμμετοχή της Ελλάδας στην ενωμένη Ευρώπη.

Η πρώτη επιλογή –όχι μετωπική σύγκρουση με τη χούντα– εν πολλοίς οφείλεται στην ίδια τη μορφή «βελούδινης» –στην πραγματικότητα: συμφωνημένης– μετάβασης καθεστώτος. Την ενσάρκωσε με μια σειρά πράξεις, αλλά και την εν γένει δράση της, η «κυβέρνηση εθνικής ενότητας», η οποία, όπως μάς είπε ο Καθηγητής Χατζηβασιλείου, δεν αποτελούσε «μεγάλο συνασπισμό», αλλά κυβέρνηση της προδικτατορικής Δεξιάς με λίγες «κεντρώες» προσθήκες. Ξεχωρίζουν η παραμονή στην κορυφή της εξουσίας του κράτους, έστω και ως «σκιάδους Προέδρου», του Φαίδωνα Γκιζίκη, μέχρι τις εκλογές (αποστρατεύθηκε οικειοθελώς στις 3 Ιανουαρίου 1975 και διώχθηκε, χωρίς να φυλακιστεί, στη συνέχεια)· ο «διατεταγμένος» –δια της Συντακτικής Πράξης της 3ης Οκτωβρίου 1974– περιορισμός των διωχθσόμενων μελών του δικτατορικού καθεστώτος στην περίμετρο των «πρωταιτίων»· η αναστολή της δίωξης των υπεύθυνων για την προδοσία της Κύπρου κατ' επίκληση διάταξης της δικτατορίας περί απειλής των σχέσεων της Ελλάδος «μετά τρίτης τινός χώρας»· η γρήγορη και μάλλον επιφανειακή «κάθαρση» από χουντικά σταγονίδια σε κρίσιμους δημόσιους τομείς, με την εξαίρεση ίσως, όπως ακούσαμε από τον Καθηγητή Βλαχόπουλο, του τομέα των Πανεπιστημίων, σε αντίθεση με την, επιεικώς, «μετριοπαθή κάθαρση» στη Δικαιοσύνη, για την οποία μάς μίλησε ο Καθηγητής Παπανικολάου· η διατήρηση, τουλάχιστον ως τη δεκαετία του 1980, του «καθεστώτος των φακέλων», αλλά και των ίδιων των φακέλων που είχε συγκροτήσει το δικτατορικό καθεστώς, αλλά και προηγούμενες «εθνικόφρονες» κυβερνήσεις, για πρόσωπα που είχαν, ή υπήρχαν υποψίες ότι είχαν, αριστερή-αντιστασιακή δράση.

Η επιλογή και υλοποίηση της μη ρήξης είχε διπλό, και αντιφατικό, αποτέλεσμα: αφενός συνέβαλε, μέσα σε δύσκολες και κυρίως αβέβαιες συνθήκες, στην πολιτική ομαλότητα, αφετέρου δημιούργησε μια αίσθηση τεχνητής συνέχειας, σαν μην είχαν συμβεί οι πολιτικές ανακατατάξεις

της δεκαετίας του 1960 και σαν να μην είχε αλλάξει η κοινωνική πραγματικότητα με το πέρασμα της χούντας.

Ακριβώς για να διασκεδάσει αυτές τις εντυπώσεις από τη «βελούδινη μετάβαση» και συγχρόνως για να αποδείξει την προσωπική του μετάβαση από «κομματάρχη» σε «Εθνάρχη», ο Καραμανλής προέβη στη δεύτερη θεμελιακή επιλογή: το άνοιγμα του πολιτικού παιχνιδιού από την πρώτη στιγμή και τη σηματοδότηση υπέρβασης των διαχωριστικών, σε κομματικό τουλάχιστον επίπεδο, γραμμών του Εμφυλίου. Εμβληματική χειρονομία υπηρέτησης αυτού του στόχου ήταν, φυσικά, η επανανομιμοποίηση του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδος (23 Σεπτεμβρίου 1974), δια της κατάργησης του αναγκαστικού νόμου 509/1947. Κρίσιμα, επίσης, στοιχεία αποδείχθηκαν η μεταλλαγή, και όχι απλώς μετονομασία, της ΕΡΕ σε Νέα Δημοκρατία, καθώς και η εκ μέρους του Ανδρέα Παπανδρέου ίδρυση ενός νέου και πολύ πιο ριζοσπαστικού από την Ένωση Κέντρου πολιτικού φορέα, του ΠΑΣΟΚ.

Με δυο νέα κόμματα, την Ένωση Κέντρου χωρίς Γεώργιο Παπανδρέου και ενισχυμένη με «νέες δυνάμεις», την Αριστερά νόμιμη και ενεργό σε όλη της την έκταση –«παλαιοκομμουνιστική» και «ευρωκομμουνιστική»– και τη φιλοχουντική Ακροδεξιά υπαρκτή αλλά με ελάχιστη απήχηση, το κομματικό σύστημα, όπως εμφανίστηκε μπροστά στις πρώτες κάλπες της Μεταπολίτευσης, ήταν, και πάντως μπορούσε να φανεί ως, ένα νέο σύστημα. Κάτι που μπορεί να μην αντιστοιχούσε απολύτως στα γεγονότα –η Δεξιά ήταν η «παλαιά Δεξιά», τα τραύματα του Εμφυλίου δεν ήταν δυνατό να κλείσουν σε μια μέρα και με μια εκλογή στην οποία θριάμβευσε η ίδια παράταξη που είχε κριθεί (στις επόμενες εκλογές θα κρινόταν, οριστικά και για 30 χρόνια, υπέρ του ΠΑΣΟΚ)– αναζωογονούσε όμως την πολιτική ζωή της χώρας.

Η τρίτη επιλογή –όχι επαναφορά του προδικτατορικού Συντάγματος, ούτε εκπόνηση νέου Συντάγματος στο ίδιο πλαίσιο, αλλά ριζικά νέο Σύνταγμα με αλλαγή πολιτεύματος και μετάβαση από τη Βασιλεύουσα στην Αβασίλευτη Δημοκρατία– μπορεί να θεωρηθεί ότι υπήρχε στο μυαλό του Καραμανλή από τη στιγμή που ξαναπάτησε το πόδι του στην Ελλάδα. Δεν είναι όσο γνωστό τού αξίζει το γεγονός ότι, ήδη επί κυβέρνησης εθνικής ενότητας και πριν ο ελληνικός λαός αποφασίσει τόσο για την κυβέρνηση μέσω εκλογών όσο και για το είδος του πολιτεύματος μέσω δημοψηφίσματος, είχαν αρχίσει να «προετοιμάζονται», μέσω της Συντακτικής Πράξης της 4ης Οκτωβρίου, οι «βάσεις» του νέου Συντάγματος. Ανάμεσα στις οποίες, χωρίς βέβαια να λέγεται ανοιχτά, την πρώτη θέση είχε η μετάβαση σε ένα αβασίλευτο κοινοβουλευτικό καθεστώς. Για το πόσο και το πώς υπηρετήθηκε αυτή η επιλογή μέσα από το «Σύνταγμα Καραμανλή-Τσάτσου» του 1975 και την κρίσιμη αναθεώρηση «Παπανδρέου-Πεπονή» του 1986 θα γίνει λόγος, εν είδει διαλόγου με όσα ενδιαφέροντα υποστήριξε στο σημερινό Συνέδριο ο Καθηγητής Τασόπουλος, στο τρίτο τμήμα των παρουσιών αναλύσεων.

Η τέταρτη επιλογή –«ανήκομεν στη Δύση», δηλαδή στην Ενωμένη Ευρώπη– αποτελεί μάλλον το σημαντικότερο ιστορικό ίχνος του επανακάμψαντος Κωνσταντίνου Καραμανλή και σίγουρα αποτελεί απότοκο της διανοητικής του πορείας μέσα στο καμίνι της χούντας αλλά και της εξορίας. Τα θεμέλια μπήκαν όχι από την κυβέρνηση εθνικής ενότητας, αλλά κατά τις πρώτες μέρες της θριαμβευτικά εκλεγμένης –με το μεγαλύτερο ποσοστό όλης της Μεταπολίτευσης: 54,37%–

κυβέρνησης της Νέας Δημοκρατίας: Στις 2 Δεκεμβρίου, άρα εντός, ακόμα, της «στιγμής της μετάβασης», τέθηκε εκ νέου σε ισχύ, μετά από ελληνικό αίτημα, η προδικτατορική Συμφωνία Σύνδεσης Ελλάδας-ΕΟΚ. Τα επόμενα βήματα κινούνται στο πνεύμα το οποίο επέβαλε σε αυτή τη «στιγμή», και από την πρώτη στιγμή, ο θεμελιωτής της: 12 Ιουνίου 1975 αίτηση ένταξης της Ελλάδας στην ΕΟΚ, 21 Δεκεμβρίου 1978 συμφωνία του Συμβουλίου Υπουργών για την ελληνική ένταξη, 28 Μαΐου 1979 υπογραφή στο Ζάππειο της Συνθήκης Προσχώρησης, 1 Ιανουαρίου 1980 αρχή της επίσημης ένταξης. Η συμμετοχή στην Ευρωπαϊκή Ένωση, προϊόν της βούλησης ενός ανθρώπου περισσότερο, παρά του λαού ή έστω ενός κόμματος, διαμόρφωσε τη μορφή και την πορεία ολόκληρης της Μεταπολίτευσης –και δεν αμφισβητήθηκε, παρά ορισμένες φραστικές/ιδεολογικές αντιθέσεις, ούτε από τα άλλα δυο κόμματα που άσκησαν την εξουσία κατά τη Μεταπολίτευση, το ΠΑΣΟΚ και το ΣΥΡΙΖΑ. Ο σπόρος της μετάβασης ήταν, και ως προς αυτό, καταλυτικός.

II

Βασικά χαρακτηριστικά της «περιόδου της μετάβασης» ήταν, όπως ιδίως φάνηκε από την συνολική αναφορά του καθηγητή Κοντιάδη, η ταχύτητα, η πυκνότητα και η αποφασιστικότητα. Μέσα σε δεκατρείς μόλις μήνες, από τις 23-24 Ιουλίου 1974 και την πτώση της χούντας ως τις 24 Αυγούστου 1975 και την έκδοση των καταδικαστικών αποφάσεων –εις θάνατον, αλλά με μετατροπή σε «πραγματικά ισόβια»– των επικεφαλής της δικτατορίας, για τις οποίες μάς μίλησε ο Καθηγητής Δημάκης, ολοκληρώθηκε ένας πλήρης ενάρετος κύκλος: παράδοση της εξουσίας στην πολιτική τάξη· μεταβατική δημοκρατική κυβέρνηση «εθνικής ενότητας»· λαϊκή ετυμηγορία για το είδος του πολιτεύματος, μέσα από το δημοψήφισμα 8ης Δεκεμβρίου 1974, στο οποίο η Αβασίλευτη Δημοκρατία, υπό τις συνθήκες που περιέγραψε γλαφυρά ο Δόκτωρ Κουρουνδής, επικράτησε με 69,2%, με τον πρώην Βασιλιά, πάντως, όπως μάς θύμισε ο Καθηγητής Χαραλάμπης, να έχει ουσιαστικά χάσει κάθε ελπίδα ήδη από το 1967, λόγω της στάσης του έναντι της χούντας· εκλογή δημοκρατικής κυβέρνησης και δημοκρατικής Βουλής (17 Νοεμβρίου 1974)· εκλογή Προέδρου της Δημοκρατίας, αρχικά μεταβατικού, του Μιχαήλ Στασινόπουλου (18 Δεκεμβρίου 1974), και στη συνέχεια «κανονικού», του Κωνσταντίνου Τσάτσου (19 Ιουνίου 1975)· ψήφισμα (7 Ιουνίου 1975) και θέση σε εφαρμογή (11 Ιουνίου) νέου Συντάγματος· καταδίκη πρωταίτιων της χούντας.

Ακριβώς το γεγονός ότι αυτός ο κύκλος είναι πλήρης και δημοκρατικά άμεμπτος νομιμοποιεί αναδρομικά την περίφημη απόφαση, μέσω Ψηφίσματος της Βουλής, στις 18 Ιανουαρίου, ότι η «δημοκρατία δικαίω ουδέποτε κατελύθη». Στην πραγματικότητα –τι άλλο είναι άραγε μια δικτατορία παρά δικαίω κατάλυση της δημοκρατίας;– η δημοκρατία είχε καταλυθεί από την επτάχρονη δικτατορία, την οποία μάλιστα ανέχτηκε, και πάντως στην οποία δεν αντιστάθηκε, η συντριπτική πλειοψηφία του ελληνικού λαού. Μπορεί όμως να θεωρηθεί ότι η «δίψα δημοκρατίας» είχε μείνει άσβηστη και βρήκε παραδειγματική έκφραση, με συμβολή τόσο της πολιτικής τάξης όσο και του εν τω μεταξύ ανανήψαντος λαού, κατά τη «στιγμή της Μεταπολίτευσης», που έβαλε τις βάσεις για ένα νέο πολίτευμα, ένα άλλο πολιτικό σύστημα και μια διαφορετικού είδους, αν και με πολλά «προαιώνια χαρακτηριστικά», κοινωνική συμβίωση.

Ένα στοιχείο που δεν λέγεται αρκετά, αν και σήμερα επίσης ακούστηκε, είναι ότι αυτός ο κύκλος της μετάβασης, τον οποίο εκ των υστέρων, και ευλόγως, χαρακτηρίζουμε «ταχύ, πλήρη και ενάρετο», δεν ήταν ούτε αυτονόητος, ούτε χωρίς κινδύνους: και απόπειρα πραξικοπήματος, έστω με οπερετικά χαρακτηριστικά («κίνημα Ντερτιλή-Μπόλαρη» της 24ης Φεβρουαρίου 1975), εκδηλώθηκε· και διαρκής ανησυχία εκ μέρους της κυβέρνησης εθνικής ενότητας για τις κινήσεις προσώπων και ομάδων εντός του στρατεύματος υπήρχε για πολλούς μήνες, όπως μάς ανέλυσε ο Καθηγητής Ριζάς· και η ζωή του Καραμανλή κινδύνευσε ή απειλήθηκε· και ο ξένος παράγοντας, ιδίως ο εξ Αμερικής, περίμενε αρκετά πριν «στηρίξει» τη νέα κυβέρνηση και τη νέα κατάσταση. Όλοι αυτοί οι κίνδυνοι καθιστούν πιο σπουδαία, αλλά και πιο πολύτιμα, τα επιτεύγματα της περιόδου για την οποία έγινε λόγος στο Συνέδριο.

Δυο άλλα, κατά τη γνώμη μου αξιωματικώς, χαρακτηριστικά αυτής της περιόδου είναι η ατυπία, καθώς επίσης και η ύπαρξη ορισμένων σκοτεινών όψεων.

Ατυπία: στην ανάδειξη του μεταβατικού Πρωθυπουργού, που, όπως είδαμε, ήταν όχι μόνο καθοριστική, αλλά και ήκιστα θεσμική· στη λειτουργία της μεν κυβέρνησης μέσω Συντακτικών Πράξεων, της δε Βουλής μέσω Ψηφισμάτων, που αποτελούν προβλεπόμενες μεν, όπως μάς εξήγησε η καθηγήτρια Χρήστου, μεθόδους νομοθέτησης σε εξαιρετικές περιπτώσεις, δεν παύουν, όμως, να έχουν ιδιαίτερη ισχύ και συγχρόνως χαμηλή νομιμοποίηση· στη διεξαγωγή του πολιτειακού δημοψηφίσματος μετά, και μάλιστα αμέσως μετά, τη διενέργεια βουλευτικών εκλογών, άρα υπό όχι ουδέτερη πολιτική συγκυρία· την εκπόνηση κυβερνητικού «σχεδίου Συντάγματος» πριν από τη συγκρότηση της ειδικής Κοινοβουλευτικής Επιτροπής, άρα με σημαντικό προκαθορισμό της κοινοβουλευτικής διαδικασίας όχι απλώς με βάση τις κυβερνητικές επιδιώξεις, αλλά με βάση τους σχεδιασμούς του στενού περι τον Κωνσταντίνο Καραμανλή κύκλου (το γεγονός ότι τελικά και στα δύο «όργανα», τόσο στο «στενό κύκλο» όσο και στην κοινοβουλευτική Επιτροπή, ως εκπρόσωπος της συμπολίτευσης βρέθηκε το ίδιο πρόσωπο, ο Κωνσταντίνος Τσάτσος, δεν αλλάζει τη θεσμική ουσία, η οποία, μάλιστα, γίνεται πιο πικάντικη από το γεγονός ότι επικεφαλής της συνταγματικής διαδικασίας από πλευράς αντιπολίτευσης ορίστηκε ο ανιψιός του, Δημήτρης Τσάτσος)· ο καθορισμός της πρώτης Βουλής της Μεταπολίτευσης ως Αναθεωρητικής και όχι ως Συντακτικής, προφανώς για λόγους «κρατικής συνέχειας», παρά το γεγονός ότι αποστολή της Βουλής αυτής, δρομολογημένη από την κυβέρνηση εθνικής ενότητας, ήταν να ψηφίσει και θέσει σε εφαρμογή νέο και όχι αναθεωρημένο Σύνταγμα.

Δεν υπήρξαν επίσης λίγα, και πάντως δεν έμειναν χωρίς συνέπειες, τα σκοτεινά σημεία της μετάβασης: η οριστική, ως σήμερα, διχοτόμηση της Κύπρου· η περιορισμένη κάθαρση από τα «σταγονίδια» του δικτατορικού καθεστώτος και η ατιμωρησία των υπεύθυνων για την προδοσία της Κύπρου· η επίχρονα υποταγή, αν και συχνά με αντιαμερικανική ρητορική, στον αμερικανικό παράγοντα· η επάνοδος στην εξουσία, και μάλιστα αδικαιολόγητα αποκαθαρμένης, της προδικτατορικής Δεξιάς με τα πρόσωπα και τις συνθήειές της· το συγκρουσιακό κλίμα μέσα στο οποίο ψηφίστηκε και τις στρεβλώσεις που περιείχε, λόγω των υπερεξουσιών που παρέχονταν στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας, το κατά τα άλλα δημοκρατικό και φιλελεύθερο Σύνταγμα του 1975. Οι συγκεκριμένες στρεβλώσεις θα εξισορροπούσαν με τη συνταγματική αναθεώρηση του 1986, όταν η Μεταπολίτευση θα είχε πια

πάρει τον δρόμο της, με τα καλά της και τα λιγότερα καλά της. Αυτό ακριβώς είναι το τρίτο, και τελευταίο, θέμα που θα ήθελα να θίξω στο πλαίσιο των συμπερασματικών μου παρατηρήσεων.

III

Το Σύνταγμα του 1975, το οποίο ισχύει και ρυθμίζει τον πολιτειακό βίο ακόμη, με τις αλλαγές που έχει υποστεί μέσω των τεσσάρων αναθεωρήσεων που έλαβαν χώρα κατά τη Μεταπολίτευση –της στοχευμένης του 1986, της πληθωρικής του 2001, της ασήμαντης του 2008 και της ατελούς του 2019–, αποτελεί χωρίς αμφιβολία το θεμελιώδες «θεσμικό τέκνο» της «στιγμής της Μεταπολίτευσης». Ενώ δεν αποτελεί ένα «τέλειο κείμενο» –κάτι τέτοιο θα ήταν αδύνατο όχι μόνο με βάση τη διεθνή συνταγματική πρακτική αλλά και την εγγενώς ατελή λογική της ίδιας της δημοκρατίας–, ο χρόνος και η συγκριτική ανάλυση έχουν αποδείξει ότι είναι ένα περιεκτικό, φιλελεύθερο, προνοπτικό και με ισχυρή νομιμοποίηση κείμενο αρχών, που στήριξε και συγχρόνως ενδυνάμωσε τη μεταπολιτευτική δημοκρατία μας. Άντεξε στον χρόνο και τις κρίσεις, επέτρεψε την απρόσκοπτη εναλλαγή εντελώς διαφορετικών κομμάτων στην εξουσία, έγινε αποδεκτό από την κοινωνία και σεβαστό από όλα τα κόμματα, με συμβολή μάλιστα των περισσότερων στις αναθεωρήσεις του, απορρόφησε τις κοινωνικές αλλαγές και τα επάλληλα «εξωτερικά συμπληρωματικά κύματα» εκ της ελληνικής και διεθνούς νομολογίας, ιδίως στο πεδίο των δικαιωμάτων, καθώς και, ακόμα καθοριστικότερα, εκ του πρωτογενούς αλλά και δευτερογενούς ευρωπαϊκού δικαίου.

Στο Συνέδριό μας έγινε λόγος για «έλλειψη θεσμικών αντιβάρων», για «πθικοπολιτικό έλλειμμα», καθώς και για μεταστροφή του αρχικού «νημ-προεδρικού κοινοβουλευτισμού» σε ένα υπερβολικά «πρωθυπουργοκεντρικό» σύστημα, μέσω της περικοπής των πολιτικών προνομίων του Προέδρου της Δημοκρατίας, που συντελέστηκε με τη συνταγματική αναθεώρηση του 1986. Θα κλείσω με τρία λόγια επί των τριών αυτών σημείων, όχι ως «απολογία» του ισχύοντος Συντάγματος, αφού δεν τη χρειάζεται, αλλά ως, κατά τη γνώμη μου, ξεκαθάρισμα της θεσμικής πραγματικότητας.

Πράγματι υπάρχει στην ελληνική πολιτική ζωή ζήτημα «θεσμικών αντιβάρων», μόνο που δεν οφείλεται στο συνταγματικό κείμενο, αλλά στη λειτουργία ορισμένων προβλέψεων του στην πράξη. Τα «θεσμικά αντίβαρα», εκ της φύσεώς τους, δεν αποτελούν παράγοντες της εξουσίας, αλλά παράγοντες ελέγχου της εξουσίας: θεσμικά αντίβαρα είναι κατεξοχήν η Δικαιοσύνη και ο Τύπος, αλλά επίσης, στις σύγχρονες δημοκρατίες, οι ανεξάρτητες Αρχές και η λεγόμενη «κοινωνία των πολιτών» –και όλα αυτά όχι απλώς τα επιτρέπει αλλά τα οριοθετεί με πολύ ανοικτό τρόπο το ισχύον Σύνταγμα, κάτι που δεν άλλαξε με την αναθεώρηση του 1986 και ενδυναμώθηκε με την αναθεώρηση του 2001. Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας δεν αποτελεί θεσμικό αντίβαρο και η αφαίρεση από αυτόν, ή η προσθήκη σε αυτόν, αρμοδιοτήτων ή δυνατοτήτων επηρεάζει τη λειτουργία του πολιτεύματος, δεν αναπληρώνει, ή δεν περικόπτει, όμως, τη λειτουργία των θεσμικών αντιβάρων. Τα παραπάνω ισχύουν σε ακόμα μεγαλύτερο βαθμό προκειμένου περί «πθικοπολιτικού ελλείματος», που δεν αποτελεί νομική έννοια και δεν εναπόκειται, ούτε αρμόζει, στο Σύνταγμα να το ρυθμίσει.

Το κρίσιμο ερώτημα είναι, στα μάτια μου, το ακόλουθο: με την αναθεώρηση του 1986 και την περικοπή πολιτικής υφής αρμοδιοτήτων του Προέδρου της Δημοκρατίας που προβλέπονταν στο

κείμενο του 1975 –ιδίως της δυνατότητας να ορίζει τον Πρωθυπουργό, να διαλύει τη Βουλή και να προκηρύσσει δημοψήφισμα– συντελέστηκε άραγε «αδιαφανής αναπροσδιορισμός» του πολιτεύματος, κατά την έκφραση του αείμνηστου Γιώργου Παπαδημητρίου, ή μήπως, αντίθετα, επήλθε εξισορρόπηση του «κοινοβουλευτικού πολιτεύματος», όπως καθορίζεται στο πρώτο άρθρο του Συντάγματος; Δεν θα μου προξενούσε έκπληξη αν έχετε ήδη μαντέψει την άποψή μου: με το συγκεκριμένο διάβημα επήλθε στην ορθή κατεύθυνση εξισορρόπηση, αφού πλέον η εκλεγμένη από τον λαό κυβέρνηση και ο Πρωθυπουργός έχουν την πλήρη εξουσία των πολιτικών επιλογών, ενώ ο εκλεγμένος από τη Βουλή Πρόεδρος της Δημοκρατίας συμβολίζει την ενότητα του κράτους και εγγυάται την ορθή άσκηση της εξουσίας, βαραίνει, επηρεάζει αλλά δεν αποφασίζει μόνος του. Εξάλλου, η διαφωνία ουσίας περί των αρμοδιοτήτων του Προέδρου δεν προέκυψε ξαφνικά ή προσχηματικά το 1985, ή με την άφιξη στην εξουσία ενός κόμματος άλλου από αυτό που είχε ψηφίσει το αρχικό Σύνταγμα: το ζήτημα είχε εγερθεί ήδη, και μάλιστα από σύσσωμη την αντιπολίτευση, κατά τις εργασίες της Ε' Αναθεωρητικής Βουλής –άλλο αν η εξ αυτού του λόγου αποχώρηση, επίσης σύσσωμης της αντιπολίτευσης, από την κοινοβουλευτική διαδικασία και η μη συμμετοχή στην ψηφοφορία για το νέο Σύνταγμα συνιστούν, λόγω της σημασίας του κειμένου αλλά και της ιστορικής στιγμής, θεσμικά αδικαιολόγητη πράξη.

Σε κάθε περίπτωση, το σημαντικό είναι το Σύνταγμα όχι απλώς άντεξε αλλά βοήθησε να πάμε μπροστά. Σε αυτό μοιάζει με ολόκληρη τη Μεταπολίτευση, την πρώτη, και πιο κρίσιμη, στιγμή της οποίας ψηλαφήσαμε στο Συνέδριο που βαδίζει πλέον προς τη λήξη του. □